

معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای: درنای کاغذی سپهر حقوق بین‌الملل؟

پوریا عسکری*

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۹/۰۳

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۷/۰۲

چکیده

کنفرانس مجمع عمومی ملل متحد در سال ۲۰۱۷، با اتکا بر تلاش تحسین برانگیز برخی دولت‌ها و نیز سازمان‌های جامعه مدنی، معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای را به تصویب رساند. معاهده‌ای که از هنگام انعقاد تا امروز، با مخالفت‌های گوناگونی، به ویژه از سوی دولت‌های هسته‌ای و طرف‌داران دکترین بازدارندگی هسته‌ای مواجه شده است. کنوانسیون مزبور، با عدول از این دکترین که به طور خاص در معاهده عدم اشاعه سلاح‌های هسته‌ای نمودار است و با اتکا به اصول و مبانی انسان‌دوستی و نیز موازین بین‌المللی حقوق بشر و حقوق بشردوستانه، کاربرد سلاح‌های هسته‌ای و وسایل انفجاری هسته‌ای را منع می‌کند. در این مقاله، فرایند تصویب این سند و نیز محتوای معاهده و آثار آن بر حقوق بین‌الملل را به بحث گذاشته‌ایم.

کلیدواژه‌گان:

حقوق بین‌الملل عرفی، خلع سلاح، سلاح‌ها و وسایل انفجاری هسته‌ای، گفت‌وگو
انسان‌دوستانه، معاهده ۲۰۱۷.

* دانشیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی

مقدمه

مارسل جونود، اولین پزشک کمیته بین‌المللی صلیب سرخ بود که بعد از بمباران هسته‌ای به خاک سوخته هیروشیما پا نهاد.^۱ گفته می‌شود که در پی کاربرد تسلیحات هسته‌ای در ماه اوت سال ۱۹۴۵ علیه شهرهای هیروشیما و ناگازاکی، سیصد و چهل هزار نفر ظرف پنج سال از آن واقعه جان خود را از دست دادند.^۲ جونود در بدو ورود به هیروشیما در وصف آنچه رخ داده بود، نوشت: «هیچ چیز جز سکوت و ویرانی وجود ندارد».^۳ وی به نقل از شاهدان عینی روایت می‌کند که تنها چند ثانیه پس از وقوع انفجار، هزاران انسان در خیابان‌ها و باغ‌های اطراف مرکز شهر از شدت موج گرما مانند حشرات جان دادند؛ دیگران که به شدت سوخته بودند، مانند کرم به خود می‌پیچیدند؛ تمامی منازل مسکونی، انبارها و ... گویی در اثر نیرویی خارق‌العاده ناپدید و نابود شده بود؛ واگن‌ها و ریل‌ها با بی‌وزنی به هوا پرتاب شدند و قطارها واژگون شدند؛ ... همه موجودات زنده، تیزی درد را در کنه جان خود حس می‌کردند.^۴

علم و اقتصاد ژاپن از آن سال‌ها بسیار پیش رفته است، اما تبعات ناشی از انفجار هسته‌ای هنوز هم در بیمارستان‌های ژاپن به چشم می‌خورد. کمیته بین‌المللی صلیب سرخ و جمعیت صلیب سرخ ژاپن در گزارشی که به مناسبت یادبود هفتادمین سالگرد بمباران در سال ۲۰۱۵ منتشر نمودند، اعلام داشتند که هنوز بیمارستان‌های ناگازاکی و هیروشیما، سالیانه به جمعیتی

۱. برای آشنایی با جونود، ن.ک.:

ICRC, **Marcel Junod (1904-1961): The Red Cross doctor who personified "the spirit of the thing"**, available at:

https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/photo-gallery/photos_marcel_junod_05-2004.htm (last visit: 2 August 2019).

2. ICRC, **Hiroshima & Nagasaki: 70 years on, survivors and their families still gravely affected**, available at: <https://www.icrc.org/en/hiroshima-nagasaki> (last visit: 2 August 2019).

3. Bugnion, F, "Remembering Hiroshima", International Review of the Red Cross 306, 1995, available at: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/57jmge.htm> (last visit: 8 August 2019).

4. Junod, M, "The Hiroshima disaster – a doctor's account", 12 September 2005, available at: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/hiroshima-junod-120905.htm> (last visit: 2 August 2019).

چند هزار نفری از قربانیان بازماندهٔ بمباران هسته‌ای که گرفتار سرطان و سایر بیماری‌های مرتبط با آن فاجعه‌اند، خدمات‌رسانی می‌کنند.^۱

آنچه چونود و سایر شاهدان از تراژدی سلاح‌های هسته‌ای روایت کردند، تردیدی باقی نمی‌گذاشت که اگر کاربرد این تسلیحات منع نشود، تاریخ و تمدن انسان را به نابودی و فنا خواهد کشاند؛ مأموریتی بزرگ و مسئولیتی سنگین که بالاخره در تاریخ ۷ ژوئیه ۲۰۱۷ با تصویب معاهدهٔ منع سلاح‌های هسته‌ای^۲ در کنفرانس مجمع عمومی ملل متحد،^۳ به سرمنزل مقصود نزدیک‌تر شد. معاهدهٔ مزبور که در تاریخ ۲۲ ژانویه ۲۰۲۱ لازم‌الاجرا خواهد شد^۴ تا لحظهٔ نگارش این سطور در دی ماه ۱۳۹۹، ۵۱ دولت عضو دارد^۵ و البته که از سوی بسیاری از دولت‌ها اعم از هسته‌ای و غیره، مورد بی‌مهری نیز قرار گرفته است.

این مقاله در سه گفتار، معاهدهٔ ۲۰۱۷ منع سلاح‌های هسته‌ای را در فراز و نشیب انعقاد و اجرا به بحث می‌گذارد. در گفتار اول خواهیم دید که چگونه مقدمات تصویب این سند در کنفرانس مجمع عمومی ملل متحد فراهم شد و دولت‌ها در حین مذاکرت و پس از انعقاد معاهده، به چه نحو با آن مواجه شدند؛ گفتار دوم به درون‌کاوی معاهدهٔ ۲۰۱۷ اختصاص دارد و در نهایت در گفتار سوم رابطهٔ میان معاهدهٔ منع سلاح‌های هسته‌ای با معاهدهٔ عدم اشاعه ۱۹۶۸ و نیز سایر مقررات بین‌المللی عرفی و معاهده‌ای مربوط به کاربرد تسلیحات را مورد مذاقه قرار می‌دهیم. از این رهگذر، مقاله به این پرسش اصلی پاسخ خواهد داد که انعقاد و لازم‌الاجرای معاهدهٔ ۲۰۱۷ چه تحولاتی را در حقوق بین‌الملل مربوط به سلاح‌های هسته‌ای در پی خواهد داشت.

1. ICRC and Japanese Red Cross, Long-term Health Consequences of Nuclear Weapons: 70 Years on, Red Cross Hospitals still treat Thousands of Atomic Bomb Survivors, Information Note, 5 July 2015.

2. Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons (TPNW), A/CONF.229/2017/8, 7 July 2017.

3. See: United Nations Conference to Negotiate a Legally Binding Instrument to Prohibit Nuclear Weapons, Leading Towards their Total Elimination, available at: <https://www.un.org/disarmament/tpnw/> (last visit: 2 August 2019).

۴. نک: عسکری، پوریا، **آغاز یک پایان شیرین: معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای لازم‌الاجرا می‌شود**، تالار گفتگوی انجمن ایرانی مطالعات سازمان ملل متحد، ۶ آبان ۱۳۹۹، قابل دسترس در: <https://b2n.ir/648021> (تاریخ آخرین دسترسی: ۱ دی ۱۳۹۹).

5. See: Status of the Treaty, available at: <http://disarmament.un.org/treaties/t/tpnw> (last visit: 21 December 2020).

۱. معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای در آوردگاه مجمع عمومی و کنفرانس ملل متحد

زرادخانه‌های هسته‌ای دولت‌های دارای سلاح هسته‌ای، همچنان مملو از این تسلیحات مرگ‌بار است. همچنین، دیده می‌شود که دور جدیدی از مسابقه تسلیحاتی علیرغم دغدغه‌های معتدله پیرامونی، میان آمریکا و روسیه در حال شکل‌گیری است.^۱ گزارش انستیتو بین‌المللی پژوهش‌های صلح استکهلم حکایت از آن دارد که در آغاز سال ۲۰۱۹، تعداد ۱۳۸۶۵ سلاح هسته‌ای در جهان وجود داشته که از آن میان، قریب به ۶۰۰۰ سلاح در شرایط عملیاتی بالا قرار دارند.^۲ جدول ذیل که توسط این مؤسسه منتشر شده است، نشان می‌دهد که به نسبت آغاز سال ۲۰۱۸ تعداد تسلیحات هسته‌ای موجود قدری کاهش داشته، ولی در عین حال این مؤسسه تأکید دارد که سرمایه‌گذاری وسیعی کم و بیش توسط همه دولت‌های دارای سلاح‌های هسته‌ای به منظور تقویت کیفی زرادخانه‌های هسته‌ای در جریان است.^۳

دولت	تعداد سلاح در آغاز سال ۲۰۱۸	تعداد سلاح در آغاز سال ۲۰۱۹
ایالات متحده آمریکا	۶۴۵۰	۶۱۸۵
روسیه	۶۸۵۰	۶۵۰۰
انگلستان	۲۱۵	۲۰۰
فرانسه	۳۰۰	۳۰۰
چین	۲۸۰	۲۹۰
هند	۱۴۰-۱۳۰	۱۴۰-۱۳۰
پاکستان	۱۵۰-۱۴۰	۱۶۰-۱۵۰

۱. اخبار مربوط به کنار نهادن پیمان دوجانبه موشک‌های هسته‌ای میانبر، موجی از نگرانی را در افکار عمومی بین‌المللی پدید آورده است. برای مثال، ن.ک.:

De Bourmont, M, "INF treaty: US withdraws from arms control agreement with Russia, 2 August 2019, available at: <https://www.aljazeera.com/news/2019/08/inf-treaty-withdraws-arms-control-agreement-russia-190801200731655.html> (last visit: 2 August 2019).

2. SIPRI, "Modernization of world nuclear forces continues despite overall decrease in number of warheads", 17 June 2019, available at: <https://www.sipri.org/media/press-release/2019/modernization-world-nuclear-forces-continues-despite-overall-decrease-number-warheads-new-sipri> (last visit: 2 August 2019).

3. Ibid.

اسرائیل	۸۰	۹۰-۸۰
کره شمالی	۲۰-۱۰	۳۰-۲۰
مجموع	۱۴۴۶۵	۱۳۸۶۵

حقیقت مهم این است که سلاح‌های موجود فعلی برای اینکه حیات روی کره خاکی و تمدن بشری را برای همیشه پایان دهند، کفایت می‌کنند و دقیقاً به همین دلیل است که دولت‌های دیگر و نیز سازمان‌های غیردولتی و بسیاری از کنش‌گران بین‌المللی سال‌هاست که بر طبل ممنوعیت مطلق کاربرد سلاح‌های هسته‌ای می‌کوبند. البته کشورهای هسته‌ای نیز بر ویرانگر بودن تسلیحات خود وقوف دارند، اما برعکس، سایرین بر این گمان‌اند که وجود این تسلیحات بر مبنای سیاست بازدارندگی، خود تضمینی برای عدم کاربرد سلاح‌های هسته‌ای و مآلاً تأمین صلح و امنیت بین‌المللی است.^۱ استدلالی که البته چندان دیگر در میان جهانیان گوش شنوایی برای آن یافت نمی‌شود.^۲

کنفرانس بازنگری معاهده عدم اشاعه در سال ۲۰۱۰، نمود باارزی از این چالش بود. دولت‌های شرکت‌کننده در کنفرانس از شمار بالای تسلیحات هسته‌ای موجود در جهان ابراز نگرانی کردند و به گونه‌ای تلویحی از پدید آمدن معاهده‌ای برای منع تسلیحات هسته‌ای حمایت به عمل آوردند.^۳ مجمع عمومی ملل متحد در سال ۲۰۱۲، گام بلندی برای پاسخ به این نگرانی برداشت و کارگروهی را برای بررسی موضوع تعیین کرد.^۴ کارگروه که شدیداً تحت تأثیر دغدغه‌های بشردوستانه دولت‌ها و نیز کمیته بین‌المللی صلیب سرخ و پویش بین‌المللی

1. Erästö, T. and Cronberg, T, "Opposing trends: The renewed salience of nuclear weapons and nuclear abolitionism", SIPRI, September 2018, available at: <https://www.sipri.org/publications/2018/sipri-insights-peace-and-security/opposing-trends-renewed-salience-nuclear-weapons-and-nuclear-abolitionism> (last visit: 7 August 2019). See also: NATO, North Atlantic Council Statement as the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons Enters into Force, 15 December 2020, available at: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_180087.htm (last visit: 21 December 2020).

2. See e.g.: ICAN Briefing Paper on NATO and TPNW, December 2020, available at: https://www.icanw.org/nato_and_tpnw (last visited: 21 December 2020).

3. Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Final Document NPT/CONF.2010/50 (vol.1), paras 80-82, 18 June 2010.

4. UN Doc. A/RES/67/65, 4 January 2013.

سازمان‌های غیردولتی برای امحای سلاح‌های هسته‌ای^۱ قرار داشت، در سال‌های ۲۰۱۳ و ۲۰۱۴ سه کنفرانس مهم در نروژ، مکزیک و اتریش برگزار کرد تا زمینه را برای ارائه گزارش نهایی به مجمع عمومی فراهم آورد.^۲ کارگروه دو گزارش به مجمع عمومی ارائه داد^۳ و به طور خاص در گزارش نهایی، به مجمع عمومی توصیه کرد تا کنفرانسی را در سال ۲۰۱۷ برای انعقاد معاهده‌ای الزام‌آور برای منع سلاح‌های هسته‌ای برگزار کند.^۴ مجمع عمومی این خواسته را اجابت کرد و طی قطعنامه شماره ۷۱/۲۵۸ مقرر نمود تا در سال ۲۰۱۷، کنفرانسی برای بررسی معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای برگزار شود؛ مجمع همچنین از دولت‌ها خواست تا در این کنفرانس به صورت فعال شرکت کنند.^۵ قطعنامه با ۱۱۳ رأی مثبت از جمله رأی مثبت کشورمان، ۱۳ رأی ممتنع از جمله توسط چین، هند، پاکستان، هلند و سوئیس و ۳۵ رأی منفی از جمله آرای منفی اکثریت اعضای اتحادیه اروپا، ایالات متحده، روسیه و ژاپن به تصویب رسید و بدین‌سان، شهر نیویورک در ماه‌های مارس و ژوئن ۲۰۱۷ میزبان کنفرانسی شد که بحث‌های چالش‌برانگیزی در آن در گرفت.^۶

در اجلاس اول کنفرانس که از تاریخ ۲۷ مارس ۲۰۱۷ آغاز به کار کرد، مقامات سازمان ملل متحد دوشادوش سازمان‌های غیردولتی، از ضرورت و لزوم تصویب معاهده‌ای برای منع سلاح‌های هسته‌ای سخن گفتند و درعین حال، دولت‌های مخالف، تلاش چشمگیری را برای عبث نشان دادن این جریان به کار بستند. سفیر ایالات متحده در یک کنفرانس خبری دولت‌های

1. International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN)

این پویش ائتلافی از ۵۹۹ سازمان غیردولتی در ۱۰۳ کشور جهان است که موفق شد در سال ۲۰۱۷ جایزه صلح نوبل را به خود اختصاص دهد. برای مطالعه بیشتر، ن. ک.:

<http://www.icanw.org/campaign/> (last visit: 21 December 2020).

2. See: Treaty on the prohibition of nuclear weapons, Treaty overview, available at: <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/tpnw/> (last visit: 2 August 2019); Kmentt, A, "The Development of the International Initiative on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons and its Effect on the Nuclear Debate", *International Review of the Red Cross* 899, 2015, pp. 681-709.

3. UN Docs. A/68/514, 9 October 2013 and A/71/371, 1 September 2016.

4. UN Doc. A/71/371, op. cit., para. 67.

5. UN Doc. A/RES/71/258, 23 December 2016, paras. 8-9.

۶. برای مشاهده اسناد کنفرانس، ن. ک.:

<https://www.un.org/disarmament/tpnw/index.html> (last visit: 2 August 2019).

حامی طرح را ناآگاه از تهدیدهای جهانی خطاب کرد و پرسید که آیا به فکر مردم خود نیستید؟^۱ سفیر انگلستان بر بیهوده بودن مذاکرات تأکید کرد و سفیر فرانسه با توجه به شرایط امنیتی جهان، موقع را برای انعقاد چنین پیمانی نامناسب خواند.^۲ در چنین فضای پرتنش، در تاریخ ۲۲ مه ۲۰۱۷، رئیس کنفرانس پیش‌نویس اولیه معاهده را در اختیار دولت‌ها و شرکت‌کنندگان قرار داد.^۳

اجلاسیه دوم از تاریخ ۱۵ ژوئن ۲۰۱۷ آغاز شد و رئیس کنفرانس از دولت‌ها خواست به جای اظهارنظرهای کلی، مواضع خود را درخصوص پیش‌نویس ارائه‌شده بیان کنند.^۴ در این اجلاسیه نیز به مانند اجلاسیه نخست، جز هلند هیچ یک از دولت‌های هسته‌ای یا دولت‌هایی که سلاح‌های هسته‌ای در خاک سرزمین آنها مستقر شده است، در جلسات شرکت نکردند و صرفاً از طریق رسانه‌ها، مخالفت خود را با کلیات و جزئیات وقایع کنفرانس اعلام نمودند. پس از حدود دو هفته بحث‌های چالش‌برانگیز، سرانجام در تاریخ ۲۷ ژوئن ۲۰۱۷، دومین پیش‌نویس معاهده در اختیار شرکت‌کنندگان در کنفرانس قرار گرفت. این پیش‌نویس در مقایسه با پیش‌نویس اولیه، جز اینکه اشاره‌ای به ممنوعیت تهدید کاربرد سلاح‌های هسته‌ای نداشت، تغییر چندانی نکرده بود.^۵

سرانجام در تاریخ ۳ ژوئیه ۲۰۱۷، متن پیش‌نویس سوم منتشر شد^۶ که بند مربوط به مسئولیت دولت‌ها درخصوص کاربرد یا آزمایش سلاح‌های هسته‌ای در آن حذف شده بود؛ بندی که البته در نهایت با اصرار دولت‌ها به متن نهایی که در ۵ ژوئیه منتشر شد، اضافه گردید.^۷

سرانجام در تاریخ ۷ ژوئیه، متن نهایی به رأی گذاشته شد. ۱۲۲ دولت‌ها از جمله ایران، اتریش،

1. Sengupta, S. and Gladstone, R. "United States and Allies Protest U.N. Talks to Ban Nuclear Weapons", New York Times, 27 March 2017, available at: <https://www.nytimes.com/2017/03/27/world/americas/un-nuclear-weapons-talks.html> (last visit: 2 August 2019).

2. Reuters, 'U.S., Britain, France, others skip nuclear weapons ban treaty talks', 27 March 2017, available at: <https://www.reuters.com/article/us-nuclear-un/u-s-britain-france-others-skip-nuclear-weapons-ban-treaty-talks-idUSKBN16Y1QI> (last visit: 2 August 2019).

3. Draft Convention on the Prohibition of Nuclear Weapons, UN doc. A/CONF.229/2017/CRP.1, 22 May 2017.

۴. ریاست کنفرانس برعهده خانم وایت گومز نماینده دائم دولت کاستاریکا در مقر اروپایی سازمان ملل متحد بود و نماینده ایران یکی از هفت نایب رئیس کنفرانس بود. ن.ک.:

UN. Doc. A/CONF.229/2017/INF/4/Rev.1, 25 July 2017.

5. UN Doc. A/CONF.229/2017/CRP.1/Rev.1, 27 June 2017.

6. Draft treaty on the prohibition of nuclear weapons, UN Doc. A/CONF.229/2017/L.3, 3 July 2017.

7. A/CONF.229/2017/L.X, undated but 5 July 2017.

برزیل، قزاقستان، عربستان سعودی و سوئیس به قطعنامه رأی مثبت دادند؛ سنگاپور رأی ممتنع داد و هلند تنها کشوری بود که با رأی منفی به استقبال معاهده جدید رفت.^۱ هلند در توضیح رأی منفی خود بیان داشت که علیرغم خشنودی از اهمیاتی که دولت‌های غیرهسته‌ای برای امحای تسلیحات هسته‌ای به کار بسته‌اند، این دولت نمی‌تواند با آنان هم‌صدا شود؛ زیرا اولاً به زعم این دولت، تعهدات منبعث از این معاهده با تعهدات هلند وفق پیمان ناتو مغایر است و ثانیاً، دولت هلند بر این گمان است که نظام راستی‌آزمایی مناسبی در معاهده پیش‌بینی نشده است.^۲ مسئله راستی‌آزمایی در توضیحاتی که دولت سوئیس در مورد رأی مثبت خود منتشر کرد، نیز مورد انتقاد قرار گرفته است.^۳

مقامات سازمان ملل متحد از تصویب معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای استقبال کردند^۴ و همچنین تصویب معاهده با موجی از خرسندی سازمان‌های غیردولتی حامی معاهده و البته کمیته بین‌المللی صلیب سرخ که از جمله مهم‌ترین مسببان بروز این رخداد بودند، مواجه شد.^۵ اما در سوی دیگر میدان، ایالات متحده، فرانسه و انگلستان با صدور بیانیه‌ای اعلام نمودند که قصدی برای پیوستن به این معاهده ندارند و از این‌روی تعهدات حقوقی آنها در خصوص تسلیحات هسته‌ای با تصویب این معاهده تغییر نخواهد کرد و به هیچ روی تصویب این معاهده را به معنای تحولی در حقوق بین‌الملل عرفی نمی‌دانند؛ آنها تصویب معاهده را به مثابه نادیده انگاشتن اوضاع و احوال حاکم بر امنیت بین‌الملل تلقی کردند و درکل پیوستن به این معاهده را در تضاد با

1. Voting Results, available at: https://s3.amazonaws.com/unoda-web/wp-content/uploads/2017/07/A.Conf_.229.2017.L.3.Rev_.1.pdf (last visit: 2 August 2019).

2. Explanation of vote of the Netherlands on text of Nuclear Ban Treaty, 7 July 2017, available at:

<https://s3.amazonaws.com/unoda-web/wp-content/uploads/2017/07/Netherlands-EoV-Nuclear-Ban-Treaty.pdf> (last visit: 2 August 2019).

3. Explanation of vote of the Swiss Confederation, 7 July 2017, available at: <https://s3.amazonaws.com/unoda-web/wp-content/uploads/2017/07/Swiss-Explanation-of-Vote2.pdf> (last visit: 2 August 2019).

4. See e.g.: UN, Securing Our Common Future: An Agenda for Disarmament, 2018, p. 20-27.

5. See e.g.: ICRC President welcomes historic step to prohibit nuclear weapons, available at: <https://www.icrc.org/en/document/icrc-president-welcomes-historic-step-prohibit-nuclear-weapons> (last visit: 2 August 2019).

سیاست‌های بازدارندگی دانستند.^۱ روس‌ها تصویب معاهده را اشتباه خواندند و این مسئله را خطری جدی برای نظام عدم اشاعه دانستند.^۲ چین با لحنی ملایم‌تر، عدم تمایل خود را برای عضویت در معاهده اعلام کرد و بیان داشت که به زعم این دولت، فرایندهای مربوط به خلع سلاح هسته‌ای باید در چارچوب نظام‌های موجود بین‌المللی، از جمله نظام عدم اشاعه ادامه پیدا کند.^۳ هند نیز بر بی‌اثر بودن تصویب این معاهده بر حقوق بین‌الملل عرفی تأکید نمود و بیان داشت که تصمیماتی از این دست باید با اجماع و در یک فرایند گام به گام حاصل شود.^۴ آبه، نخست‌وزیر وقت ژاپن، اعلام کرد که با رهیافت غیرواقعیانه این معاهده موافق نیست و از این روی به آن ملحق نخواهد شد؛ موضعی که البته به شدت از سوی جامعه مدنی ژاپن با انتقاد مواجه شده است.^۵ استرالیا، با بیانی مشابه سه کشور آمریکا، فرانسه و انگلستان از معاهده انتقاد

1. Joint Press Statement from the Permanent Representatives to the United Nations of the United States, United Kingdom, and France Following the Adoption of a Treaty Banning Nuclear Weapons, United States Mission to the United Nations (July 7, 2017); See also: Rietiker, D. “**New Hope for Nuclear Disarmament or “Much Ado About Nothing?”: Legal Assessment of the New “Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons” and the Joint Statement by the USA, UK, and France Following its Adoption**”, *Harvard International (online) Journal* 59, 2017, available at: <https://harvardilj.org/2017/12/new-hope-for-nuclear-disarmament-or-much-ado-about-nothing-legal-assessment-of-the-new-treaty-on-the-prohibition-of-nuclear-weapons-and-the-joint-statement-by-the/> (last visit: 2 August 2019).

ایالات متحده حتی در اکتبر ۲۰۲۰، از دولت‌ها خواست تا با پس گرفتن امضای خود، مانع لازم‌الاجرا شدن معاهده شوند. ن.ک.:

PBS News, ‘**U.S. urges countries to withdraw from U.N. treaty that would ban nuclear weapons**’, 21 October 2020, available at:

<https://www.pbs.org/newshour/world/u-s-urges-countries-to-withdraw-from-u-n-treaty-that-would-ban-nuclear-weapons> (last visit: 21 December 2020).

2. TASS, ‘**Senior Russian diplomat calls nuclear arms prohibition treaty “mistake”**’ 27 September 2017, available at: <https://tass.com/world/967659> (last visit: 2 August 2019).

3. Foreign Ministry Spokesperson, Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China, 20 March 2017, available at: https://www.fmprc.gov.cn/nanhai/eng/fyrbt_1/t1447146.htm (last visit: 2 August 2019).

4. Ministry of External Affairs, Government of India, ‘Response by the Official Spokesperson to a Media Query regarding India’s view on the Treaty to Ban Nuclear Weapons’, 18 July 2017, available at: <https://www.mea.gov.in/media-briefings.htm?dtl/28628> (last visit: 2 August 2019).

5. Kyodo News, ‘**As Japan stays away from nuke ban treaty, eyes on hibakusha, citizen power**’, 9 August 2018, available at: <https://english.kyodonews.net/news/2018/08/9adf7d600a0d-focus-as-japan-stays-away-from-nuke-ban-treaty-eyes-on-hibakusha-citizen-power.html> (last visit: 2→

کرد.^۱ سوئیس در سال ۲۰۱۸ قصد خود دال بر عدم امضا یا الحاق به معاهده را اعلام کرد و بیان داشت که پیوستن به این معاهده، رهیافت این کشور درخصوص سیاست‌های امنیت و خلع سلاح را به مخاطره می‌افکند.^۲ سوئد نیز در ژوئیه ۲۰۱۹ با انتقاد از ابهامات موجود در معاهده، به خیل دولت‌هایی پیوست که قصد خود مبنی بر عدم امضای معاهده ۲۰۱۷ را اعلام کرده‌اند.^۳

معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای از ۲۰ سپتامبر ۲۰۱۷ در نیویورک برای امضای دولت‌ها گشوده شد و تا لحظه نگارش این سطور در دی ماه ۱۳۹۹، ۸۶ دولت از جمله ایرلند، قزاقستان، الجزایر، اندونزی و برزیل آن را امضا کرده‌اند و ۵۱ دولت از جمله اتریش، کوبا، واتیکان، مکزیک، نیوزیلند، آفریقای جنوبی، فلسطین و ونزوئلا اسناد تصویب خود را به دبیرکل ملل متحد-امین معاهده- تقدیم کرده‌اند.

فضای مملو از خوف و رجایی که به ویژه دولت‌های هسته‌ای در مذمت معاهده ۲۰۱۷ ایجاد کرده‌اند، آینده آن را با تردیدهای جدی مواجه کرده است؛ باید دید که آیا در آینده ابتکار عمل سازمان‌های غیردولتی می‌تواند معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای را به گفتمانی غالب در میان ترتیبات مربوط به خلع سلاح هسته‌ای بدل کند یا خیر. در گفتار بعد، خواهیم دید که معاهده ۲۰۱۷ که با این میزان چالش، پا به عرصه وجود نهاده، از چه ساختار و محتوایی تشکیل شده است.

←August 2019); see also: Press Conference by Foreign Minister Fumio Kishida, 11 July 2017, available at: https://www.mofa.go.jp/press/kaiken/kaiken3e_000025.html (last visit: 2 August 2019).

1. Australia and nuclear weapons, available at: <https://dfat.gov.au/international-relations/security/non-proliferation-disarmament-arms-control/nuclear-issues/Pages/australia-and-nuclear-weapons.aspx> (last visit: 2 August 2019); see also: IHRC, *Australia and the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons*, December 2018, available at: <http://hrp.law.harvard.edu/wp-content/uploads/2018/12/Australia-TPNW-12-12-18-FINAL.pdf> (last visit: 2 August 2019).

2. SWI, **Government's stance on nuclear ban under scrutiny**, 17 August 2018, available at: https://www.swissinfo.ch/eng/nuclear-ban_government-s-stance-on-nuclear-ban-under-scrutiny/44332514 (last visit: 2 August 2019).

3. AP, **Sweden says it won't sign UN nuclear ban treaty**, 12 July 2019, available at: <https://www.apnews.com/40a5b0e8d19d415f942786b0c8d647d7> (last visit: 2 August 2019).

۲. نگاهی از درون به معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای

معاهده ۲۰۱۷ از یک مقدمه و بیست ماده تشکیل شده است. مقدمه معاهده با اشاره به نگرانی‌های بشردوستانه مربوط به کاربرد دوباره تسلیحات هسته‌ای آغاز می‌شود و به مسئولیت مشترک همه دولت‌ها در جلوگیری از کاربرد سلاح‌های هسته‌ای می‌پردازد. در ادامه، به ضرورت متابعت دولت‌ها از حقوق بین‌الملل و به طور خاص حقوق بشردوستانه و حقوق بشر اشاره و بیان شده است که کاربرد سلاح‌های هسته‌ای مغایر اصول حقوق بشردوستانه و نیز اصول انسانیت و وجدان عمومی است. در مقدمه، همچنین به وجود تعهدی از پیش موجود در خصوص مذاکره با حسن نیت به منظور خلع سلاح هسته‌ای^۱ اشاره شده و بر اهمیت معاهده عدم اشاعه و معاهده منع جامع آزمایش‌های هسته‌ای و سایر توافق‌های مرتبط با خلع سلاح هسته‌ای، تأکید شده است. در مقدمه همچنین، حق دولت‌ها به استفاده صلح آمیز از انرژی هسته‌ای مورد تأکید مجدد قرار گرفته^۲ و بر نقش سازمان‌های غیردولتی، افکار عمومی، دانشگاهیان، رهبران مذهبی، نمایندگان مجالس قانون‌گذاری^۳ و قربانیان ژاپنی باقیمانده از بمباران‌های هسته‌ای ۱۹۴۵ که در اصطلاح به آنها «هیباکوشا» گفته می‌شود،^۴ تأکید شده است تا با اتکا بر تلاش ایشان، اصول انسانیت بیش از گذشته طنین‌انداز شده، مورد توجه قرار گیرد.

۱. تعهد به مذاکره در قالب ماده ۶ معاهده عدم اشاعه، دستمایه طرح دعوای دولت جزایر مارشال علیه دولت‌های هسته‌ای نزد دیوان بین‌المللی دادگستری نیز بود؛ دعوایی که دیوان با محافظه‌کاری با پذیرش ایرادهای مقدماتی دولت‌های هسته‌ای، از ورود به محتوای آن پرهیز کرد. برای مطالعه در مورد این پرونده، ن. ک.: ممتاز، جمشید، مسعود علیزاده و شهرام زرنشان، **تاملی دوباره بر اصل رضایی بودن صلاحیت در عملکرد دیوان بین‌المللی دادگستری**، مجله حقوقی بین‌المللی، پاییز-زمستان ۱۳۹۵، شماره ۵۵، ص. ۲۰؛ آذری، هادی، از **ماوروماتیس در فلسطین تا جزایر مارشال: تاملی در تحول مفهوم اختلاف در رویه قضایی دیوان بین‌المللی دادگستری**، فصلنامه تحقیقات حقوقی، بهار ۱۳۹۸، شماره ۸۵، صص. ۱۴۷-۱۶۵.

۲. این مهم به پیشنهاد دولت فیلیپین انجام شد. دولت ایران خواستار آن بود که اشاره به حق غنی‌سازی در متن معاهده نیز گنجانده شود که مورد پذیرش سایر دولت‌ها قرار نگرفت. ن. ک.:

Casey-Maslen, S. *The Treaty on the Prohibition of the Nuclear Weapons: A Commentary*, Oxford, 2019, p. 121.

۳. سه مورد اخیر بنا به پیشنهاد ایران در مقدمه گنجانده شد. ن. ک.:

Ibid., p. 125.

4. Hibakusha; for further reading see: "After the Atomic Bomb: Hibakusha Tell their Stories", *International Review of the Red Cross* 899, 2015, pp. 507-525.

ماده ۱ با عنوان «ممنوعیت‌ها»، به تحقق رویه‌هایی می‌پردازد که شاید علاوه بر هیپاکوشاها، سالیان سال ذهن و خاطر بسیاری از مخالفان سلاح‌های هسته‌ای را به خود مشغول ساخته بود. مطابق با این ماده، نباید دولت‌های عضو تحت هیچ شرایطی سلاح هسته‌ای یا وسایل انفجاری هسته‌ای را توسعه دهند، آزمایش و تولید کنند، تحصیل یا انباشت نمایند.^۱ دول عضو همچنین نباید تحت هیچ شرایطی، ارسال کننده یا دریافت کننده سلاح‌های هسته‌ای یا سایر وسایل انفجاری هسته‌ای باشند؛^۲ یا اینکه این سلاح‌ها یا وسایل را مورد استفاده قرار داده یا تهدید به استفاده از آن کنند.^۳ دولت‌های عضو همچنین، از تشویق یا ترغیب یا همکاری به هر شکل در فعالیت‌هایی که وفق معاهده ممنوع است، منع شده‌اند.^۴ دولت‌های عضو علاوه بر اینها، نباید تحت هیچ شرایطی اجازه دهند در حوزه سرزمینی آنها یا اماکن تحت کنترل یا صلاحیت ایشان ابزارهای استفاده از سلاح‌های هسته‌ای و وسایل انفجاری هسته‌ای، نصب یا تعبیه شود.^۵

ماده ۱ قلب معاهده ۲۰۱۷ است که ممنوعیت‌های بسیار گسترده‌ای را وضع می‌کند؛ هرچند که در مذاکرات محدودیت‌های دیگری از قبیل ممنوعیت ترانزیت یا تأمین مالی سلاح‌های هسته‌ای هم مورد بحث بود که در پیش‌نویس نهایی قرار نگرفت.^۶ البته کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در شرحی که بر بند (ه) ماده ۱ نوشته است، بر لزوم تفسیر موسع از این بند اصرار ورزیده که بالمآل موارد ذکر شده در بالا را نیز شامل شود.^۷ تفسیر صلیب سرخ، قابل پذیرش است و به نظر می‌رسد که به ویژه با توجه به اینکه طبق ماده ۱۶، دولت‌ها از اعمال رزرو منع شده‌اند، باید پذیرفت که ماده ۱ دامنه فراخی را در قالب ممنوعیت‌ها برای دولت‌های عضو در نظر گرفته است؛ هرچند شاید همان‌طور که نمایندگان هلند و ایران پیشنهاد داده بودند،^۸ بهتر آن بود که معاهده از واژگان کلیدی خود به ویژه واژگانی که در ماده ۱ استفاده شده است، تعریفی ارائه می‌داد تا در مقام اجرای معاهده، نیازی به توسل به تفسیر عبارات نباشد.

۱. بند الف ماده ۱.

۲. بندهای ب و ج ماده ۱.

۳. بند د ماده ۱.

۴. بند ه ماده ۱.

۵. بند و ماده ۱.

6. Casey-Maslen, S. op.cit., p.132.

7. ICRC, The prohibition to assist, encourage or induce prohibited activities under the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, 24 April 2019.

8. Casey-Maslen, S. op.cit., p.133.

ماده ۴ معاهده که عنوانی نامتعارف هم دارد (پیش به سوی امحای کلی سلاح‌های هسته‌ای)، تکمیل‌کننده تعهدات برگرفته از ماده ۱ درخصوص دولت‌های هسته‌ای است. این ماده به طور خاص، به این منظور طراحی شده است که سلاح‌ها و وسایل انفجاری هسته‌ای از پیش موجود که در اختیار دولت‌های عضو قرار دارد، امحا شود. سازوکارهای نظارتی مختلفی از جمله انعقاد موافقت‌نامه پادمان با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی،^۱ در این ماده پیش‌بینی شده است. البته در ماده ۳ معاهده هم انعقاد این موافقت‌نامه‌ها برای دولت‌های غیرهسته‌ای که ماده ۴ بر آنها اعمال نمی‌شود، پیش‌بینی شده است.^۲ معاهده از دولت‌ها می‌خواهد تا قوانین و مقررات ملی خود را برای اجرای معاهده مورد بازنگری قرار دهند^۳ و درعین حال وفق ماده ۷، دولت‌ها باید در راستای تسهیل اجرای معاهده با یکدیگر همکاری کنند. ماده ۷، عبارت‌پردازی قابل توجهی دارد؛ از یک سو به دولت‌های عضو «حق» می‌دهد تا به منظور اجرای تعهدات برآمده از معاهده کمک دریافت کنند^۴ و از سوی دیگر مقرر می‌دارد که نظام ملل متحد، سازمان‌ها و نهادهای ملی و منطقه‌ای، سازمان‌های غیردولتی، ارکان نهضت بین‌المللی صلیب سرخ و هلال احمر و دولت‌ها (بر مبنای توافقات دوجانبه)، می‌توانند کمک‌های اشاره شده را ارائه دهند.^۵ ماده ۷ همچنین، به مسئولیت دولتی که سلاح یا وسایل انفجاری هسته‌ای را به کار گرفته یا آن را آزمایش کرده است، اشاره و مقرر می‌نماید که چنین دولتی باید به منظور کمک به قربانیان و جبران خسارت زیست محیطی، به دولت‌های آسیب‌دیده کمک‌های کافی ارائه دهد؛^۶ مضاف بر این، بند ۲ ماده ۷ از تمامی دولت‌های عضوی که ظرفیت اقدام دارند، می‌خواهد تا به منظور اجرای معاهده، دولت آسیب‌دیده را از حیث فنی، مادی و همچنین مالی یاری دهند. این کنوانسیون نیز مانند

۱. بند های ۱ و ۳ ماده ۴.

2. See: ICRC, Safeguards and the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, 24 April 2019.

۳. ماده ۵.

۴. بند ۲ ماده ۷.

۵. بند ۵ ماده ۷.

۶. بند ۶ ماده ۷. البته بدیهی است که دولت مسئول نقض تعهد با توجه به طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل درخصوص مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، تعهد به جبران خسارت و نه «کمک‌رسانی دارد». آنچه در این بند از ماده ۷ مقرر شده است، مربوط به اوضاع و احوالی است که مسئولیت بین‌المللی دولت استفاده‌کننده از سلاح یا وسایل انفجاری هسته‌ای محرز و مسلم نشده است.

کنوانسیون منع سلاح‌های خوشه‌ای و کنوانسیون منع مین‌های ضدنفر، توجه خاصی به قربانیان کاربرد یا آزمایش سلاح دارد و در بند ۴ ماده ۷ از هر دولت عضوی که ظرفیت لازم را دارد، می‌خواهد تا به قربانیان کمک کند.^۱ ماده ۶ معاهده نیز به تعهدات خاص دولتی که این افراد در حوزه صلاحیتی آن قرار دارند، پرداخته، تصریح می‌کند که بر مبنای مقررات قابل اعمال حقوق بشر و حقوق بشردوستانه، این دولت عضو باید بدون هیچ‌گونه تبعیض، کمک‌های مادی، معنوی، پزشکی، اجتماعی و اقتصادی خود را در اختیار ایشان قرار دهد.^۲ بند ۲ ماده ۶، به آلودگی‌های زیست محیطی که ممکن است در نتیجه کاربرد یا آزمایش سلاح یا سایر وسایل انفجاری هسته‌ای در محدوده تحت صلاحیت یا کنترل یک دولت عضو یافت شود، اشاره دارد و مقرر می‌کند که این دولت باید اقدامات متناسب و ضروری را برای دفع آلودگی به عمل آورد.^۳

معاهده در ماده ۸ به اجلاس دولت‌های عضو می‌پردازد که به منظور حسن اجرای معاهده برگزار می‌شود؛^۴ اجلاس دولت‌های عضو همچنین می‌تواند از مجرای مساعی جمیله به منظور حل اختلاف میان اعضا اقدام کند.^۵ در ماده ۸ همچنین مقرر شده است که ۵ سال بعد از لازم‌الاجرا شدن معاهده، اجلاس بازنگری آن تشکیل شود و هر ۶ سال این اجلاس توسط دبیرکل ملل متحد برپا شود.^۶ دولت‌های غیرعضو، نهادهای بین‌المللی، سازمان‌های غیردولتی، کمیته بین‌المللی صلیب سرخ و فدراسیون بین‌المللی صلیب سرخ و هلال احمر، به عنوان ناظر به این اجلاسها دعوت می‌شوند. دولت‌های عضو همچنین می‌توانند پیشنهاد اصلاح معاهده را به دبیرکل ارائه کنند؛^۷ اصلاحات پیشنهادی چنانچه رأی مثبت دوسوم دولت‌های عضو را کسب

۱. برای مطالعه بیشتر درخصوص این نوع از تعهد که در معاهدات اخیر خلع سلاح برای حمایت بیشتر از قربانیان گنجانده شده است، ن.ک.: عسکری، پوریا، **عدالت پس از جنگ و مسئولیت حمایت از قربانیان مخاصمات مسلحانه**، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، زمستان ۱۳۹۵، دوره ۴۶ شماره ۴، صص. ۹۶۵-۹۶۶.

۲. بند ۱ ماده ۶.

۳. برای مطالعه بیشتر، ن.ک.:

Minor, E. "The prohibition of nuclear weapons: Assisting victims and remediating the environment", 10 October 2017, available at: <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2017/10/10/the-nuclear-weapons-ban-assisting-victims-and-remediating-the-environment/> (last visit: 3 August 2019).

۴. بند ۱ ماده ۸.

۵. بند ۲ ماده ۱۱.

۶. بند ۴ ماده ۸.

۷. بند ۱ ماده ۱۰.

کند، مورد پذیرش قرار می‌گیرد^۱ و باید مراحل تصویب را نزد مراجع ملی دولت‌های عضو طی کند.^۲

از جمله دیگر مواد مهم معاهده ۲۰۱۷، ماده ۱۸ است که مقرر می‌کند اجرای این معاهده نباید خدشه‌ای به تعهدات دولت‌های عضو وفق سایر توافق‌نامه‌های بین‌المللی موجود وارد کند؛ مشروط بر آنکه آن تعهدات موجود با تعهدات ناشی از این معاهده هماهنگی داشته باشند. در پیش‌نویس اولیه معاهده، صرفاً به رابطه میان معاهده جدید و معاهده عدم اشاعه توجه شده بود که برخی از دولت‌ها از جمله هلند از آن پیش‌نویس حمایت می‌کردند؛^۳ اما اکثریت دولت‌های شرکت‌کننده در اجلاس با توجه به اینکه در متن پیش‌نویس آمده بود: «این کنوانسیون بر حقوق و تعهدات دولت‌های عضو تحت معاهده عدم اشاعه تأثیری ندارد»، بیم آن داشتند که دولت‌های هسته‌ای که عضو معاهده عدم اشاعه‌اند، با استناد به این ماده به عضویت معاهده جدید درآمده و کمافی سابق، زرادخانه هسته‌ای خود را بر مبنای حقوق منبعث از معاهده عدم اشاعه حفظ کنند.^۴ بنابر این ملاحظات، متن جدیدی با رویکرد به بند ۱ ماده ۲۶ معاهده تجارت اسلحه ۲۰۱۳^۵ تهیه شد که به نسبت متن نهایی، عمدتاً این تفاوت را داشت که به معاهداتی که در آینده منعقد می‌شوند، نیز پرداخته بود.^۶ در اجلاس ۵ ژوئیه، دولت‌های آرژانتین، هلند، سنگاپور، سوئد و سوئیس به قسمت پایانی متن ماده پیشنهادی که به هماهنگی با معاهده جدید اشاره دارد، اعتراض کردند و بیان داشتند که درج این متن، گونه‌ای از سلسله مراتب را میان تعهدات حقوق

۱. بند ۲ ماده ۱۰.

۲. بند ۳ ماده ۱۰.

3. Casey-Maslen, S. op.cit., p.256.

4. Ibid. See also: Joyner, D. "Amicus Memorandum to the Chair of the NW Ban Treaty Negotiating Conference", 12 June 2017, available at: <https://armscontrollaw.com/2017/06/12/amicus-memorandum-to-the-chair-of-the-nw-ban-treaty-negotiating-conference/> (last visit: 3 August 2019).

۵. بند ۱ ماده ۲۶ معاهده تجارت اسلحه: «اجرای این معاهده نباید خدشه‌ای به تعهداتی که دولت‌های عضو وفق معاهدات موجود یا آتی که در آن عضویت دارند، برعهده گرفته‌اند، وارد کند؛ تا آنجا که آن تعهدات با این معاهده هماهنگ باشد». برای مطالعه بیشتر، ن.ک.: عسکری، پوریا و کتابون حسین نژاد، **معاهده تجارت اسلحه در فراز و نشیب انعقاد و اجرا: مطالعه ای تطبیقی با موازین عام حقوق بین الملل**، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، بهار ۱۳۹۵، دوره ۲۰ شماره، صص. ۱۶۷-۱۶۸.

6. Casey-Maslen, S. op.cit., p.256.

بین‌الملل خلع سلاح ایجاد می‌کند؛^۱ در پاسخ، دولت‌های اتریش، برزیل، شیلی و آفریقای جنوبی گفتند که اگر این قسمت از متن معاهده حذف شود، در عمل موجبات تضعیف معاهده به ویژه توسط دولت‌های هسته‌ای عضو معاهده عدم اشاعه فراهم می‌آید.^۲

در نهایت باید به ماده ۱۷ معاهده نیز نظر کنیم که به شرایط خروج از معاهده می‌پردازد. بند ۲ ماده ۱۷ مقرر می‌کند که دولت‌های عضو در هر زمان در اعمال حاکمیت ملی خود چنانچه براین نظر باشند که وقایع غیرمتعارف مرتبط با موضوع معاهده، منافع عالی کشور آنها را به مخاطره افکنده است، می‌توانند با اعلام این وقایع به امین معاهده از معاهده خارج شوند. خروج، ۱۲ ماه بعد از وصول این اعلام محقق می‌شود؛ اما چنانچه در پایان این مدت، دولت درگیر مخاصمه مسلحانه‌ای باشد، باید تا زمانی که دیگر در آن مخاصمه شرکت ندارد، تعهدات منبث از معاهده و پروتکل‌های الحاقی [احتمالی آتی] را رعایت کند.^۳ متن اولیه این ماده از سه نظر با متن نهایی تفاوت داشت: اولاً، مقرر شده بود که اعلام باید به شورای امنیت ملل متحد نیز صورت گیرد؛ ثانیاً، دوره خروج فقط ۳ ماه بود و ثالثاً، محدودیت خروج ذیل بند ۳، تنها محدود به مخاصمات مسلحانه بین‌المللی شده بود.^۴ برخی از دولت‌ها البته به کل مخالف گنجانده شدن هرگونه مقررهای در خصوص خروج از معاهده بودند. اما در نهایت با پافشاری مصر، بنگلادش، سوئد و سوئیس متن ماده به شکل فعلی تنظیم و تصویب شد.^۵ البته شاید بتوان گفت که ماده ۱۷، خروج از معاهده را به صورت مقید مورد پذیرش قرار داده است؛ قید در راستای اعمال حاکمیت ملی بودن و نیز تعهد دولت به درج وقایع غیرمتعارفی که منافع عالی او را تهدید می‌کند، نوعی تحدید اختیار دولت‌های عضو برای خروج از معاهده به حساب می‌آید؛ هرچند که مشخص نیست منظور از این وقایع غیرمتعارف دقیقاً چیست، ولی واضح است که تنظیم‌کنندگان معاهده تلاش خود را به کار بسته‌اند تا در حد امکان دست دولت‌ها را برای خروج از معاهده، باز نگذارند. تردیدی نیست که اگر شرط اعلام به شورای امنیت آن‌چنان که در پیش‌نویس این ماده

1. Ibid.

2. Ibid.

۳. بند ۳ ماده ۱۷.

4. Casey-Maslen, S. op.cit., p.252.

5. Ibid.

در پیروی از ماده ۱۰ معاهده عدم اشاعه مقرر شده بود، حفظ می‌شد، اطمینان خاطر بیشتری درخصوص اینکه دولت‌ها با حسن نیت و وسواس به مفاد این ماده متعهد باشند، ایجاد می‌شد.^۱

مطالعه متن معاهده و حواشی مربوط به آن در جریان مذاکراتی که توسط عده قابل توجهی از دولت‌ها و از جمله دولت‌های هسته‌ای بایکوت شده بود، حاکی از آن است که این معاهده با بلندپروازی تنظیم شده است؛ معاهده‌ای که هرگونه استفاده یا آزمایش سلاح‌ها و وسایل انفجاری هسته‌ای را منع می‌کند؛ نظام راستی‌آزمایی قابل اتکایی را به ویژه در ماده ۴ برای امحای سلاح‌های هسته‌ای موجود تعبیه می‌کند و تعهدات ناشی از مفاد خود را بر تعهدات سابق دولت‌ها و از جمله تعهدات برگرفته از معاهده عدم اشاعه تفوق می‌دهد، نباید هم در دورانی مانند روزگار ما با اقبال بلندی از سوی برخی دولت‌ها مواجه شود.

در گفتار بعد خواهیم دید که معاهده ۲۰۱۷ چه آثاری بر معاهدات و حقوق بین‌المللی عرفی حاکم بر خلع سلاح هسته‌ای خواهد گذاشت.

۳. معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای و حقوق بین‌الملل تسلیحات هسته‌ای

معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای، اولین موافقت‌نامه چندجانبه بین‌المللی است که از زمان تصویب معاهده منع اشاعه در سال ۱۹۶۸ درخصوص خلع سلاح هسته‌ای به تصویب رسیده است. دولت‌ها و سازمان‌های غیردولتی حامی معاهده، انعقاد و تصویب این سند را گامی بزرگ در راستای نجات بشریت از تهدید سلاح‌های هسته‌ای می‌دانند و معتقدند که افزوده شدن این سند به نظام حقوق بین‌الملل تسلیحات هسته‌ای، موجب تقویت اسناد پیشین، از جمله معاهده عدم

۱. بند ۱ ماده ۱۰ معاهده عدم اشاعه: «چنانچه هر یک از طرف‌های پیمان تشخیص دهد که حوادثی فوق‌العاده مربوط به موضوع این پیمان مصالح عالی‌ه کشورش را به مخاطره افکنده است حق خواهد داشت در اعمال حق حاکمیت ملی خود از پیمان کناره‌گیری کند. طرف مذکور باید این کناره‌گیری را با اخطار قبلی سه ماهه به کلیه دول دیگر طرف پیمان و به شورای امنیت ملل متحد اعلام نماید.» تا امروز صرفاً کره شمالی به این ماده استناد کرده و از معاهده عدم اشاعه به دلیل وجود تهدیدات هسته‌ای ایالات متحده، خارج شده است. برای مطالعه بیشتر، ن.ک.:

L. Kirgis, F. North Korea's Withdrawal from the Nuclear Nonproliferation Treaty, *ASIL Insights*, 24 January 2003, available at: <https://www.asil.org/insights/volume/8/issue/2/north-koreas-withdrawal-nuclear-nonproliferation-treaty> (last visit: 3 August 2019).

اشاعه^۱ و نیز تثبیت حقوق بین‌الملل عرفی در این خصوص خواهد شد. اما دولت‌های مخالف تصویب این سند را اقدامی نمادین از سوی دولت‌های غیرهسته‌ای و سازمان‌های غیردولتی می‌دانند و معتقدند که این معاهده اولاً، هیچ تأثیری بر حقوق بین‌الملل عرفی ندارد و ثانیاً، سبب می‌شود که مرکزیت و محوریت معاهده عدم اشاعه که از نوعی جهان‌شمولی برخوردار است، کمرنگ شده و آن معاهده بنیادین و اساسی تضعیف شود.^۲ ذیلاً به بررسی این مباحث می‌پردازیم.

۳.۱. معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای و معاهده عدم اشاعه

معاهده عدم اشاعه بر سه محور اساسی عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای، خلع سلاح هسته‌ای و حق انکارناپذیر کشورها در استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای استوار است؛^۳ در چارچوب این معاهده، دولت‌ها به دو دسته دولت‌های هسته‌ای و دولت‌های غیرهسته‌ای تقسیم می‌شوند. دولت‌های غیرهسته‌ای به موجب ماده ۲ از تحصیل، تولید و اکتساب سلاح‌های هسته‌ای منع شده‌اند و دولت‌های دارای سلاح، وفق ماده ۱ معاهده ۱۹۶۸ به عدم انتقال و تحویل سلاح‌های هسته‌ای به دولت‌های فاقد سلاح متعهدند؛ در عین حال، به موجب ماده ۶، همه دولت‌های عضو معاهده عدم اشاعه متعهد شده‌اند تا مذاکراتی را با حسن نیت به منظور توقف مسابقه تسلیحاتی هسته‌ای، خلع سلاح هسته‌ای و انعقاد پیمانیه به منظور خلع سلاح کامل در اسرع وقت آغاز کنند. درخصوص این تعهد، دیوان بین‌المللی دادگستری در نظر مشورتی درخصوص مشروعیت تهدید یا کاربرد سلاح‌های هسته‌ای بیان می‌کند که بی‌تردید تحقق برخاسته از ماده ۶ معاهده عدم اشاعه، از جمله اهداف بسیار مهم و حیاتی جامعه بین‌المللی در کل است.^۴ رئیس وقت دیوان، قاضی محمد بجاوی، در اعلامیه‌ای که به نظر مشورتی دیوان

1. Durham, H. "The Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons one year on: Reflections from Hiroshima", 20 September 2018, available at: <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2018/09/20/one-year-treaty-prohibition-nuclear-weapons-reflections-hiroshima/> (last visit: 3 August 2019).

2. Joyner, D. "The Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons", *EJIL Talk*, 26 July 2017, available at: <https://www.ejiltalk.org/the-treaty-on-the-prohibition-of-nuclear-weapons/> (last visit: 3 August 2019).

۳. سلیمی ترکمانی، حجت، *حقوق بین‌الملل هسته‌ای*، تهران: شهردانش، ۱۳۹۴، ص. ۱۰۹.

4. ICJ, Advisory Opinion on Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, 8 July 1996, para. 103.→

ضمیمه نموده، تعهد دوجبه‌ی به مذاکره با حسن نیت و نیل به یک نتیجه مطلوب را واجد خصیصه عرفی و البته ارگا امنس قابل خدشه^۱ دانسته است.^۲ معاهده عدم اشاعه^۳ ۱۹۱ دولت عضو دارد^۴ و بنابراین می‌توان از عرفی بودن تعهدات ناشی از این معاهده و به ویژه تعهد موضوع ماده ۶ که تعهدی عام‌الشمول است، نیز سخن گفت.^۴ از این روی، به نظر می‌رسد که باید مذاکره و انعقاد معاهده^۵ ۲۰۱۷ را تلاشی در راستای عمل به تعهد برخاسته از ماده ۶ معاهده ۱۹۶۸ دانست؛ تعهدی که البته از سوی دولت‌های بایکوت‌کننده مذاکرات منتج به معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای و به طور خاص دولت‌های عضو معاهده عدم اشاعه که دارای زرادخانه‌های هسته‌ای هستند، کمافی سابق نادیده انگاشته شده است.

انتقاد اصلی این دولت‌ها به معاهده^۶ ۲۰۱۷، مربوط به نظام پادمان است. منتقدان اعتقاد دارند که نظام پایش پیش‌بینی شده در معاهده^۷ ۲۰۱۷ به اندازه معاهده عدم اشاعه کارایی ندارد و اطمینان‌بخش نیست؛ از این روی ممکن است دولت‌هایی که قصد تولید سلاح‌های هسته‌ای دارند، تصمیم بگیرند تا معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای را مورد پذیرش قرار دهند و با استناد به عضویت خود در این معاهده، به عضویت در معاهده عدم اشاعه پایان دهند تا هم وجهه بین‌المللی خود را ارتقا دهند و هم از نظارت‌های گسترده مقرر در معاهده عدم اشاعه رهایی پیدا کنند!^۵ در پاسخ به این انتقاد باید به ماده ۳ معاهده^۸ ۲۰۱۷ نظر کرد که با مخاطب قرار دادن دولت‌های غیرهسته‌ای از آنها می‌خواهد تا به هنگام لازم‌الاجرا شدن معاهده^۹ ۲۰۱۷، تعهدات

→ برای مطالعه بیشتر درخصوص این نظر مشورتی، ن. ک.: ممتاز، جمشید، **مشروعیت کاربرد سلاح‌های هسته‌ای در حقوق بین‌الملل عمومی**، مجله سیاست دفاعی زمستان ۱۳۷۷، شماره ۲۵، صص. ۷-۱۸.

1. *Opposable Erga Omnes*

2. ICJ, Advisory Opinion on Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, op. cit., Declaration of President BedJaoui, para. 23.

3. Status of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), available at: <http://disarmament.un.org/treaties/t/npt> (last visit: 3 August 2019).

۴. کمیسیون حقوق بین‌الملل در شرح نتیجه‌گیری شماره ۱۱ خود در طرح مربوط به شناسایی حقوق بین‌الملل عرفی که در سال ۲۰۱۸ منتشر شده است، بیان می‌کند که اگر معاهده‌ای توسط اکثریت دولت‌ها و به صورت جهان‌شمول به تصویب رسیده باشد، مفاد آن معاهده می‌تواند مبین حقوق بین‌الملل عرفی باشد. ن. ک.:

ILC, Draft conclusions on identification of customary international law, with commentaries, Yearbook of the International Law Commission, 2018, pp. 143-144, UN Doc. A/73/10.

5. Mount, A and Nephew, R. "A nuclear weapons ban should first do no harm to the NPT", 7 March 2017, available at: <https://thebulletin.org/2017/03/a-nuclear-weapons-ban-should-first-do-no-harm-to-the-npt/> (last visit: 3 August 2019).

برخاسته از پادمان‌های سازمان بین‌المللی انرژی اتمی را بدون خدشه به اسنادی که در آینده مورد پذیرش قرار می‌دهند، اجرا کنند. بند ۲ ماده ۳ از دولت‌های عضو غیرهسته‌ای که هنوز مبادرت به انعقاد موافقت‌نامه پادمان جامع با آژانس نکرده‌اند، می‌خواهد که مذاکرات مربوط را حداکثر تا ۱۸۰ روز بعد از لازم‌الاجرا شدن معاهده در مورد آنها آغاز کنند و تا قبل از پایان هجدهمین ماه از تاریخ لازم‌الاجرا شدن معاهده در مورد آنها، موافقت‌نامه پادمان مزبور را وارد مرحله اجرایی کنند. در پایان این بند نیز تأکید شده است که تعهدات منبعث از موافقت‌نامه پادمان باید بدون خدشه به هر سند مرتبط دیگری که ممکن است در آینده مورد پذیرش قرار گیرد، مرعی باقی بمانند. از متن این ماده به خوبی برمی‌آید که به هیچ‌روی دولت‌ها نمی‌توانند با استناد به عضویت خود در معاهده ۲۰۱۷، از تکالیفی که به موجب موافقت‌نامه پادمان برعهده گرفته‌اند، شانه خالی کنند. بنابراین، حتی چنانچه یکی از دولت‌هایی که به عضویت هر دو معاهده در آمده است، قصد کند تا از معاهده عدم اشاعه خارج شود، فرایند راستی‌آزمایی تحت ماده ۳ معاهده ۲۰۱۷ متوقف نخواهد شد و البته باید گفت، نمی‌توان به سادگی پذیرفت عضویت در معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای، فی نفسه دستمایه مناسبی برای خروج از معاهده عدم اشاعه باشد.^۱ البته که شاید بهتر بود در معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای، مقررهای برای خروج از معاهده پیش‌بینی نمی‌شد یا مقررهای در آن گنجانده می‌شد تا دولت‌های عضو را حداقل به پذیرش پروتکل الحاقی ترغیب می‌کرد؛^۲ شورای امنیت در قطعنامه ۱۸۸۷ سال ۲۰۰۹ خود چنین کرده

۱. برای مطالعه بیشتر، ن.ک.:

Norwegian Academy of International Law, *The TPNW: Setting the Record Straight*, October 2018, pp. 8-16.

2. Model Protocol Additional to the Agreements Between States and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards, INFCIRC/540 (Corrected), 17 May 1997.

برای مطالعه بیشتر، ن.ک.:

<https://www.iaea.org/topics/additional-protocol> (last visit: 3 August 2019);

غریب آبادی، کاظم، پروتکل الحاقی به معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای (۹۳+۲) (npt) و تأثیر آن بر جمهوری اسلامی ایران، اطلاعات سیاسی اقتصادی خرداد و تیر ۱۳۸۲، شماره ۱۸۹ و ۱۹۰، صص. ۷۲-۷۵؛ ضیایی بیگدلی، محمدرضا، چالش‌های حقوقی میان ایران و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (دیروز، امروز، فردا)، فصلنامه پژوهش حقوقی عمومی دوره ۵، زمستان ۱۳۸۲، شماره ۹، صص. ۱۰-۱۲.

است.^۱ شاید بتوان با نگاهی ایدئالیستی بر آن بود که در این مورد در تنظیم معاهده ۲۰۱۷ فرصتی بوده که از دست رفته است؛^۲ ۱۳۴ دولت تا امروز پروتکل الحاقی را مورد پذیرش قرار داده‌اند.^۳ انتقاد دیگر وارد شده به معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای، تضعیف معاهده عدم اشاعه است؛ در حالی که در ماده ۱۸ معاهده ۲۰۱۷، آن چنان که در گفتار دوم گفتیم، به صراحت بیان شده است که تعهدات ناشی از معاهدات سابق صرفاً چنانچه با تعهدات برخاسته از معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای هماهنگی نداشته باشند، به مورد اجرا گذاشته نخواهند شد. بدیهی است، در معاهده عدم اشاعه، جز بحث در اختیار داشتن سلاح توسط دولت‌های هسته‌ای، ترتیباتی که مغایر با مفاد معاهده ۲۰۱۷ باشد، یافت نمی‌شود.^۴ در عین حال، باید توجه داشت که به موجب بند ۴ ماده ۳۰ کنوانسیون وین حقوق معاهدات ۱۹۶۹ رابطه میان دولت‌هایی که معاهده عدم اشاعه و معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای را پذیرفته‌اند، با دولت‌هایی که صرفاً عضو معاهده عدم اشاعه‌اند، بر مبنای معاهده عدم اشاعه تنظیم می‌شود.^۵

اما شاید بتوان از منظری دیگر، آنچه را مخالفان در خصوص تضعیف معاهده عدم اشاعه به موجب تصویب و اجرایی شدن معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای می‌گویند، تأیید کرد. زیرا به طور کلی تمامی تلاش‌هایی که بعد از کاربرد مرگبار سلاح‌های هسته‌ای علیه شهرهای ناگازاکی و هیروشیما صورت گرفته و از جمله انعقاد و اجرای معاهده منع اشاعه، مبتنی بر سیاست بازدارندگی هسته‌ای بوده است؛ دکترین بازدارندگی هسته‌ای توجیه‌کننده در اختیار گرفتن سلاح‌های هسته‌ای توسط برخی قدرت‌های بزرگ است تا از این مجرا موازنه قدرتی پدید آید که

1. UN Doc. S/RES/1887, 24 September 2009, para. 15(b).

2. Erästö, T. "The NPT and the TPNW: Compatible or conflicting nuclear weapons treaties?", SIPRI, 6 March 2019, available at: <https://www.sipri.org/commentary/blog/2019/npt-and-tpnw-compatible-or-conflicting-nuclear-weapons-treaties> (last visit: 3 August 2019).

3. See: <https://www.iaea.org/sites/default/files/19/04/sg-ap-status.pdf> (last visit: 3 August 2019).

4. Maslen, S. "The Relationship of the 2017 Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons with other Agreements: Ambiguity, Complementarity, or Conflict?", *EJIL Talk*, 1 August 2017, available at: <https://www.ejiltalk.org/the-relationship-of-the-2017-treaty-on-the-prohibition-of-nuclear-weapons-with-other-agreements-ambiguity-complementarity-or-conflict/> (last visit: 3 August 2019).

۵. بند ۴ ماده ۳۰ کنوانسیون ۱۹۶۹: «هرگاه طرف‌های معاهده موخر، کلیه طرف‌های معاهده مقدم نباشند: ... ب. میان دولت طرف هر دو معاهده و دولتی که فقط طرف یکی از معاهدات است، معاهده‌ای که هر دو دولت عضو آن هستند، حاکم بر حقوق و تعهدات متقابل آنهاست.»

احتمال درگیری نظامی میان آنان را فروکاهد.^۱ معاهده ۲۰۱۷ منع سلاح‌های هسته‌ای از این گفتمان فاصله گرفته و بر مبنای دکترین دیگری که همانا توجه به آثار غیرقابل جبران کاربرد سلاح‌های هسته‌ای است، استوار شده است. به بیان دیگر، گفتمان انسان‌دوستانه است که گفتمان غالب و رهیافت نظری معاهده جدید را شکل می‌دهد. معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای، در واقع نمودی از نارضایتی دولت‌ها و ملت‌های غیرهسته‌ای و اعتراض آنان به تداوم وجود تهدید هسته‌ای علیه بشریت است؛ تهدیدی که دولت‌های مخالف معاهده ۲۰۱۷ وجود آن را بر مبنای دکترین بازدارندگی، تضمین‌کننده صلح و امنیت بین‌المللی می‌دانند و در نقطه مقابل، دولت‌ها و ملت‌های حامی معاهده ۲۰۱۷ تهدید هسته‌ای را فی‌نفسه بزرگ‌ترین عامل تهدید علیه صلح و امنیت انسان‌ها تلقی کرده، معتقدند که سیاست بازدارندگی همواره توجیه‌کننده استمرار چنین تهدید بزرگی علیه انسانیت بوده و در نتیجه، ناکارآمد و غیرقابل قبول است. رهیافت انسان‌دوستانه در قبال سلاح‌های هسته‌ای، ماهیتاً با رهیافت دکترین بازدارندگی که با رویکرد به امنیت دولت‌ها تنظیم شده است، تفاوت دارد؛ رهیافت جدید که تجلی آن در معاهده ۲۰۱۷ قابل مشاهده است، بر خلع سلاح کامل و منع مطلق کاربرد سلاح‌های هسته‌ای از دیدگاه حقوق بین‌الملل استوار شده است.

۳.۲. رویکرد انسان‌دوستانه معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای از منظر حقوق بشردوستانه و حقوق بشر

پرسشی که مشخصاً در اینجا درصدد یافتن پاسخی برای آن هستیم، این است که آیا ممنوعیت مصرح در بند (د) ماده ۱ معاهده ۲۰۱۷ دال بر منع کاربرد سلاح‌های هسته‌ای را باید تدوین حقوق بین‌المللی عرفی در یک معاهده بین‌المللی دانست یا اینکه این ممنوعیت صرفاً جنبه قراردادی دارد؟ پرسش دیگر این است که آیا مفاد معاهده ۲۰۱۷ را می‌توان گامی در راستای توسعه تدریجی حقوق بین‌الملل دانست؟

کاربرد سلاح‌های هسته‌ای از سویی منجر به قتل عام هزاران انسان شد و از سویی دیگر، خاتمه جنگ جهانی دوم را رقم زد. تلفات انسانی حاصل از کاربرد سلاح‌های هسته‌ای در

1. Minor, E. "Changing the Discourse on Nuclear Weapons: The Humanitarian Initiative", *International Review of the Red Cross* 899, p. 712.

محاکمات مربوط به جنگ جهانی مورد توجه قرار نگرفت^۱ و همین امر سبب شد تا شائبه مشروعیت کاربرد سلاح‌های هسته‌ای یا حداقل، ابهام در حقوق بین‌الملل در این خصوص قوت بگیرد.^۲ در کنفرانس‌های دیپلماتیک منجر به تصویب کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو نیز علی‌رغم اصرار کمیته بین‌المللی صلیب سرخ و دولت شوروی، موضوع در دستور کار کنفرانس قرار نگرفت.^۳ به همین ترتیب، در کنفرانس‌های دیپلماتیک منجر به تصویب پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷ نیز دولت‌ها و سازمان‌های جامعه مدنی که خواهان منع صریح کاربرد تسلیحات هسته‌ای در این اسناد بودند، ره به جایی نبردند.^۴ البته اصول تفکیک، تناسب، منع هدایت حمله به سمت غیرنظامیان و منع ایراد رنج و درد غیرضرور که در مفاد پروتکل الحاقی آمده و در زمره مقررات عرفی حقوق بین‌الملل بشردوستانه نیز به شمار می‌آید، حکایت از آن دارند که کاربرد سلاح‌های هسته‌ای بدون آنکه صریحا در پروتکل قید شده باشد، اگر منطبق با اصول فوق نباشد، غیرقانونی است.^۵

دیوان بین‌المللی دادگستری در نظر مشورتی خود درخصوص مشروعیت کاربرد سلاح‌های هسته‌ای تصریح نمود: «تهدید یا کاربرد سلاح‌های هسته‌ای به طور کلی مغایر با قواعد حقوق بین‌الملل حاکم بر مخاصمات مسلحانه و به طور خاص در تضاد با قواعد حقوق بشردوستانه است».^۶ دیوان در ادامه بیان داشت:

«با این حال، دیوان نمی‌تواند به صورت قطعی اعلام نماید که تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای در شرایط حاد دفاع مشروع که موجودیت یک دولت به خطر افتاده است، مشروع است یا خیر».^۷

1. Falk, R. "The Shimoda Case; A Legal Appraisal of the Atomic Attacks on Hiroshima and Nagasaki", *American Journal of International Law*, 1965, vol.59, no.4, pp. 759-793.

2. Slade, R., Tickner, R. and Wynn-Pope, P. "Protecting Humanity from the Consequences of Nuclear Weapons: Reframing the Debate towards the Humanitarian Impact", *International Review of the Red Cross* 899, 2015, p. 741.

3. Ibid.

4. Bugnion, F. "The International Committee of the Red Cross and Nuclear Weapons: From Hiroshima to Dawn of the 21st Century", *International review of the Red Cross* 859, 2005, pp. 519-520.

۵. برای مطالعه بیشتر، ن.ک.: سلیمی ترکمانی، پیشین، صص. ۳۶-۶۲.

6. ICJ, Advisory Opinion on Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, op. cit., para. 105(2)(E).

7. Ibid.

عبارت اخیر در نظر مشورتی دیوان، بیش از حد بزرگ‌نمایی شده است؛ تا آنجا که به ویژه از سوی دولت‌های هسته‌ای گفته شده که دیوان بین‌المللی دادگستری هم با رویکرد به دغدغه‌های امنیتی بر عدم مشروعیت مطلق کاربرد سلاح‌های هسته‌ای در حقوق بین‌الملل خط بطلان کشیده است.^۱ درحالی‌که به نظر می‌رسد باید در پاسخ به پرسش نخست طرح‌شده در بالا بیان کرد که وفق مقررات موضوعه و عرفی حقوق بین‌الملل و نیز نظر مشورتی دیوان، کاربرد سلاح‌های هسته‌ای «جز در موارد حاد دفاع مشروع» مطلقاً منع شده است و از این‌روی آنچه در بند (د) ماده ۱ معاهده سال ۲۰۱۷ آمده است، جنبه تدوین حقوق بین‌الملل عرفی را دارد. اما در شرایط حاد دفاع مشروع نیز استفاده از سلاح‌های هسته‌ای مجاز نیست؛ مگر آنکه محرز شود کاربرد سلاح، خدشه‌ای به اصول حقوق بین‌الملل بشردوستانه از جمله تفکیک، منع حملات کور و یا نامتناسب، منع بمباران گسترده، احتیاط در حمله، منع کاربرد سلاح‌هایی که بنا به ماهیتی که دارند، رنج و درد غیرضرور تولید می‌کنند و قواعد مربوط به حفاظت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه وارد نمی‌آورد.^۲ ناگفته پیداست که کاربرد سلاح‌های هسته‌ای نمی‌تواند حتی با یکی از اصول پیش‌گفته منطبق باشد!

از سوی دیگر، نباید از نظر دور داشت که علاوه بر مقررات حقوق بشردوستانه، مقررات و موازین حقوق بین‌الملل بشر هم در حوزه کاربرد سلاح‌های هسته‌ای باید مدنظر باشد. دیوان در نظر مشورتی فوق به صراحت بیان می‌کند که حمایت‌های موضوع میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی در زمان جنگ متوقف نمی‌شود، مگر درخصوص برخی حقوق قابل تعلیق که البته شامل حق حیات نمی‌شود.^۳ کمیته حقوق بشر سازمان ملل متحد در شرح سال ۲۰۱۸ خود بر ماده ۶ میثاق در همین خصوص بیان می‌کند: «تهدید یا کاربرد سلاح‌های با تخریب گسترده و علی‌الخصوص سلاح‌های هسته‌ای که دارای آثار کور بوده، ماهیتی دارند که موجب از بین رفتن

1. Quinlan, M. *Thinking about Nuclear Weapons*, Royal United Services Institute for Defence Studies, London, 1997, pp. 45-47.

۲. برای مطالعه بیشتر، ن. ک.

Maresca, L and Mitchell, E. "The Human Cost and Legal Consequences of Nuclear Weapons under International Humanitarian Law", *International Review of the Red Cross* 899, pp. 621-640.

3. ICJ, Advisory Opinion on Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, op. cit., para. 25.

انسان‌ها در سطحی فاجعه‌بار می‌شوند، مغایر احترام به حق حیات است...»^۱ علاوه بر اینها، رنج و دردی که قربانیان کاربرد سلاح‌های هسته‌ای آن‌طور که دکتر جنود روایت کرده است، از سوختگی و سایر آلام ناشی از انفجار هسته‌ای، تحمل می‌کنند، با حق بر سلامت و حق بر رفتار انسانی در تعارض است؛ در عین حال آثار سوء کاربرد سلاح‌های هسته‌ای بر حق توسعه، حق بر محیط زیست سالم و پایدار و سایر حقوق بشری، جملگی حکایت از آن دارد که کاربرد سلاح‌های هسته‌ای بر مبنای موازین بین‌المللی حقوق بشر نیز مردود است.^۲

بنابراین، در تکمیل پاسخ به پرسش نخست مطرح شده در بالا می‌توان گفت که در حقوق بین‌الملل عرفی هرگونه کاربرد سلاح‌های هسته‌ای که مغایر با موازین و اصول اساسی حقوق بشر و حقوق بشردوستانه باشد منع شده است و از این‌روی آنچه در بند (د) ماده ۱ معاهده ۲۰۱۷ در خصوص منع کاربرد سلاح‌های هسته‌ای آمده است، نوعی تدوین حقوق بین‌الملل عرفی است؛ مگر در خصوص سلاح‌های هسته‌ای «ناشناخته‌ای» که کاربرد آنها در شرایط خاص و حاد دفاع مشروع، هیچ خدشه‌ای به موازین بین‌المللی فوق وارد نکند که اگر چنین سلاحی یافت شود، ممنوعیت مصرح در معاهده ۲۰۱۷ در آن مورد، گونه‌ای از توسعه تدریجی حقوق بین‌الملل است. در موارد دیگری نیز می‌توان توسعه تدریجی حقوق بین‌الملل را از مفاد معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای استنباط نمود. برای نمونه، تعهد مربوط به عدم توسعه^۳ سلاح‌های هسته‌ای که در بند (الف) ماده ۱ آمده است، از آن حیث که در تفسیر عبارت توسعه می‌توان این عبارت را به تحقیقات خاص در مورد سلاح نیز تعمیم داد، به نسبت معاهده عدم اشاعه که تصریحی در خصوص توسعه ندارد، مترقی‌تر است؛ این مهم در مورد منع استقرار سلاح هسته‌ای در خاک دول عضو نیز قابل ذکر است.^۴ این نکته نیز نباید مغفول بماند که معاهده ۲۰۱۷ در مقدمه، ماده ۷ در مورد همکاری‌های بین‌المللی و ماده ۸ در خصوص اجلاس دولت‌های عضو، همواره بر حضور مؤثر و فعال سازمان‌های غیردولتی به عنوان نمایندگان وجدان عمومی تأکید دارد.

1. UN Doc. CCPR/C/GC/36, 30 October 2018, para. 66.

۲. برای مطالعه بیشتر، ن.ک:

Casey-Maslen, S., "The Use of Nuclear Weapons and Human Rights", *International Review of the Red Cross* 899, 2015, pp. 663-680.

3. Development

4. Norwegian Academy of International Law, op.cit., p.20.

نتیجه‌گیری

قاضی ترینداد در بند نهایی نظر مخالف مفصلی که به رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه جزایر مارشال ضمیمه نموده است، بیان می‌کند: «جهانی با زرادخانه‌های هسته‌ای، مانند جهان ما، محکوم به تخریب گذشته خود و تهدید خطرناک امروز است و هیچ آینده‌ای ندارد. سلاح‌های هسته‌ای، مسیر به سوی نیستی را هموار می‌کنند...»^۱ دولت‌ها و سازمان‌های غیردولتی حامی معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای نیز با همین نگرش، معاهده‌ای جدید را تصویب کردند تا شاید آینده‌ای متفاوت را برای انسانیت به ارمغان آورد. معاهده‌ای که به زعم بسیاری، تحولی بزرگ در اثبات ناکارآمدی دکترین بازدارندگی و ایجاد تحولی در گفتمان مربوط به سلاح‌های هسته‌ای به سمت انسان‌محوری و بشردوستی است.

ژاپنی‌ها افسانه‌ای دارند به نام «هزار درنای کاغذی» که در آن روایت می‌شود که اگر بیمار، هزار درنای کاغذی بسازد، دعایش مستجاب می‌شود و بیماری‌اش شفا می‌یابد. ساداگو، دختر جوان قربانی بمباران هیروشیما که در بیمارستان بستری بود، این افسانه را به فال نیک گرفت و شروع به ساختن درناهای کاغذی کرد و آنها را به سقف اتاقش در بیمارستان آویخت. ساداگو هر روز ضعیف‌تر می‌شد و درد به او امان نمی‌داد. اما با این حال، ساختن درناها را تا آخرین روزهای زندگی ادامه داد. ساداگوی دوازده ساله در ۲۵ اکتبر ۱۹۵۵ به خواب ابدی فرو رفت. او توانسته بود ۶۴۴ درنا بسازد. همکلاسی‌هایش ۳۵۶ درنای کاغذی دیگر ساختند تا تعدادشان به همراه درناهای ساداگو به هزار رسید. بعد، همه آنها را به همراه ساداگو به خاک سپردند.^۲

معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای، می‌تواند درنای کاغذی نجات‌بخش انسانیت باشد؛ اگر دولت‌ها - و از جمله دولت ما - در تصویب و اجرای آن همت کنند.

1. ICJ, Obligations concerning Negotiations relating to Cessation of the Nuclear Arms Race and to Nuclear Disarmament (Marshall Islands v. India), Dissenting opinion by Judge Cancado Trindade, 5 October 2016, para. 331.

2. Coerr, E. and Himler, R., *Sadako and the 1000 Paper Cranes*, Penguin Group, 1977.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

کتاب

۱. سلیمی ترکمانی، حجت، *حقوق بین‌الملل هسته‌ای*، تهران: شهردانش، ۱۳۹۴.

مقاله

۲. آذری، هادی، از ماوروماتیس در فلسطین تا جزایر مارشال: تاملی در تحول مفهوم اختلاف در رویه قضایی دیوان بین‌المللی دادگستری، فصلنامه تحقیقات حقوقی، بهار ۱۳۹۸.
۳. ضیایی بیگدلی، محمدرضا، چالش‌های حقوقی میان ایران و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (دیروز، امروز، فردا)، فصلنامه پژوهش حقوقی عمومی دوره ۵، زمستان ۱۳۸۲، شماره ۹.
۴. عسکری، پوریا و کتابیون حسین نژاد، معاهده تجارت اسلحه در فراز و نشیب انعقاد و اجرا: مطالعه ای تطبیقی با موازین عام حقوق بین‌الملل، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، بهار ۱۳۹۵، دوره ۲۰، شماره ۱.
۵. عسکری، پوریا، عدالت پس از جنگ و مسئولیت حمایت از قربانیان مخاصمات مسلحانه، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، زمستان ۱۳۹۵، دوره ۴۶ شماره ۴.
۶. غریب آبادی، کاظم، پروتکل الحاقی به معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای (93+2) (npt) و تأثیر آن بر جمهوری اسلامی ایران، اطلاعات سیاسی اقتصادی خرداد و تیر ۱۳۸۲، شماره ۱۸۹ و ۱۹۰.
۷. ممتاز، جمشید، مسعود علیزاده و شهرام زر نشان، تاملی دوباره بر اصل رضایی بودن صلاحیت در عملکرد دیوان بین‌المللی دادگستری، مجله حقوقی بین‌المللی، پاییز-زمستان ۱۳۹۵، شماره ۵۵.
۸. ممتاز، جمشید، مشروعیت کاربرد سلاح‌های هسته‌ای در حقوق بین‌الملل عمومی، مجله سیاست دفاعی زمستان ۱۳۷۷، شماره ۲۵.

ب) منابع انگلیسی

Books

9. Casey-Maslen, S. *The Treaty on the Prohibition of the Nuclear Weapons: A Commentary*, Oxford, 2019.
10. Coerr, E. and Himler, R., *Sadako and the 1000 Paper Cranes*, Penguin Group, 1977.
11. Norwegian Academy of International Law, *The TPNW: Setting the Record Straight*, 2018.
12. Quinlan, M. *Thinking about Nuclear Weapons*, Royal United Services Institute for Defence Studies, London, 1997.

Articles

13. Bugnion, F. "The International Committee of the Red Cross and Nuclear Weapons: From Hiroshima to Dawn of the 21st Century", *International review of the Red Cross* 859, 2005.
14. Casey-Maslen, S., "The Use of Nuclear Weapons and Human Rights", *International Review of the Red Cross* 899, 2015.
15. Falk, R. "The Shimoda Case; A Legal Appraisal of the Atomic Attacks on Hiroshima and Nagasaki", *American Journal of International Law*, 1965, vol.59, no.4.
16. Hibakusha; for further reading see: "After the Atomic Bomb: Hibakusha Tell their Stories", *International Review of the Red Cross* 899, 2015.
17. Kmentt, A, "The Development of the International Initiative on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons and its Effect on the Nuclear Debate", *International Review of the Red Cross* 899, 2015.
18. Maresca, L and Mitchell, E. "The Human Cost and Legal Consequences of Nuclear Weapons under International Humanitarian Law", *International Review of the Red Cross* 899.
19. Minor, E. "Changing the Discourse on Nuclear Weapons: The Humanitarian Initiative", *International Review of the Red Cross* 899.
20. Slade, R., Tickner, R. and Wynn-Pope, P. "Protecting Humanity from the Consequences of Nuclear Weapons: Reframing the Debate towards the Humanitarian Impact", *International Review of the Red Cross* 899, 2015.